

سفینه خوشگو

(دفتر دوم)

تألیف:

بندرا بن داس خوشگو

(حدود ۱۰۷۸ یا ۱۰۸۸ - ۱۱۷۰ ق)

تصحیح:

دکتر سید کلیم اصغر

ویراستاری علمی:

مرکز پژوهش کتابخانه مجلس شورای اسلامی

نمایه سازی:

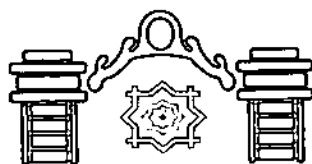
سید محمد حسین مرعشی

کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

تهران - ۱۳۸۹

سرشناسه: خوشگو، بندرا بن داس
عنوان و نام پدیدآور: سفینه خوشگو / تألیف بندرا بن داس خوشگو؛ تصحیح کلیم اصغر؛ با همکاری و
ویراستاری علمی مرکز پژوهش کتابخانه مجلس شورای اسلامی
مشخصات نشر: تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹-
مشخصات ظاهری: ج.
شابک: ج ۲: ۱-۰۰۵-۲۲۰-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: فهرست‌نویسی براساس جلد دوم، ۱۳۸۹.
یادداشت: نمایه.
موضوع: شاعران ایرانی -- سرگذشتنامه -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.
شناسه افزوده: اصغر، کلیم، مصحح
شناسه افزوده: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
شناسه افزوده: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش
رده‌بندی کنگره: ی ۱۳۸۹ ص ۹/خ PIR۳۵۴۳
رده‌بندی دیویی: ۸۱۶/۰۰۹
شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۵۰۴۴۱

کتابخانه موزه و مرکز اسناد
پست الکترونیکی

سفینه خوشگو (دفتر دوم)

تألیف: بندرین داس
(حدود ۱۰۷۸-۱۰۸۸-۱۱۷۰ ق)
تصحیح: دکتر سید کلیم اصغر

ویراستاری علمی: مرکز پژوهش کتابخانه مجلس شورای اسلامی
نمایه سازی: سید محمد حسین مرعشی

نمونه خوان: مهری خلیلی
حروفچینی و صفحه‌آرایی: مرکز پژوهش - رضا علی محمدی
قلم‌های استفاده شده: لوتوس نازنین یا قوت Times
کاغذ مورد استفاده: ۷۰ گرمی تحریر خارجی

سلسله انتشار: ۱۹۳
ناظر چاپ: نسکی ایوبی زاده
لیتوگرافی: پارسیان
چاپخانه: خوشبو
صحافی: روشنگر

چاپ اول: ۱۳۸۹
شمارگان: ۱۰۰۰
بها: ۱۵۰۰۰۰ ریال

تمامی حقوق چاپ و نشر این اثر در انحصار کتابخانه،
موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی است.
شابک: ج ۲: ۱-۰۰۵-۲۲۰-۶۰۰-۹۷۸

انتشارات و توزیع:

مرکز پژوهش کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
خیابان انقلاب، مابین خیابان ابوریحان و دانشگاه، ساختمان فروردین
طبقه ۷، واحد ۲۷ و ۲۸؛ تلفن: ۶۶۹۶۴۱۲۱

نشانی سایت اینترنتی: www.ical.ir
نشانی پست الکترونیکی: Pajooreshlib@yahoo.com

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

کار تذکره‌نویسی در ادبیات فارسی از پدیده‌های شگرفی است که در حوزه پارسی زبانان پدید آمده و انواع و اقسام آگاهی‌های ادبی و فرهنگی و اجتماعی و حتی اقتصادی و تربیتی را در بر دارد؛ بطوری که براساس آنها می‌توان یک تاریخ اجتماعی- فرهنگی بزرگ و مفصل برای گستره عظیم ایران فرهنگی که مرزهایش بسیار وسیع‌تر از ایران امروزی است، نگاشت. این گونه کار، از سده ۹ ق به بعد، چنان محبوبیت یافت که صدها عنوان کتاب در این زمینه تألیف شد و شرح حال هزاران نفر از شاعران عمدتاً ناشناخته به نگارش درآمد و بخش عظیمی از تاریخ ما را حفظ کرد. اهمیت این آثار آن است که در تمام نقاط فارسی زبان یا مناطقی که به نوعی به زبان فارسی اعتنایی وجود داشت، مورد توجه قرار گرفت و تذکره‌های بی شماری علاوه بر آنچه که امروز ایران خوانده می‌شود، در ماوراءالنهر، شبه قاره و حتی آمازولی به رشته تألیف کشیده شد. طبیعی است که اعتبار و ارزش این تذکره‌ها، بسته به زمان تألیف، تتبع نویسندگان آن برای یافتن شاعران گمنام، استفاده مستقیم آنان از دواوین و یادداشت‌های شخصی این شاعران و مهم‌تر از همه سبک و سیاقی که در ارائه اطلاعات دارند، متفاوت است. برخی از آنان در انتخاب اشعار سماحت نموده و تعداد بیشتری از اشعار شاعران گمنامی که یا دیوانی نداشته‌اند یا دیوانشان مفقود شده، برای ما باقی گذاشته‌اند. از این بابت، باید سخت سپاسگزار آنان باشیم. این قبیل تذکره‌ها در کنار جنگ‌های برجای مانده، مهمترین منابع ما برای شناخت وضعیت ادبیات فارسی در گوشه و کنار ایران بزرگ است و اگر نبود، ما کمبود بسیار در شناخت تاریخ ادب پارسی داشتیم.

شگفتی تذکره سینه خوشگو آن است که توسط یک هندی غیر مسلمان گردآوری شده که در قدم نخست دامنه نفوذ زبان فارسی را نه فقط در میان مهاجران ایرانی مقیم شبه قاره، بلکه در میان ساکنان اصلی این سرزمین نشان می‌دهد. مصحح محترم، شرحی درباره زندگی مختصر وی و اهمیت سینه و دفاتر سه گانه آن در مقدمه نوشته است. مهم آن است که پس از تصحیح این متن به عنوان پایان نامه، در مرکز پژوهش‌های کتابخانه مجلس، زحمت بسیاری برای تکمیل کار تصحیح آن کشیده شد که در اینجا باید

سپاسگزار دوست عزیز و دانشمند جناب آقای بهروز ایمانی باشیم. کتابخانه مجلس، مفتخر است که در حوزه ادبیات فارسی گام‌های بلند برداشته و بویژه علاقه‌مند است به چاپ آثاری بپردازد که بطور طبیعی مورد توجه ناشران نیست، گرچه از اهمیت ویژه‌ای به عنوان کتاب مرجع برخوردار است.

آنچه ملاحظه می‌فرمایید دفتر دوم سفینه خوشگو است که در میان سه دفتر، از اهمیت بیشتری برخوردار است. ان شاء الله دفتر اول و سوم آن نیز منتشر خواهد شد. از جناب آقای سید محمد حسین مرعشی که برای تهیه نمایه‌های کتاب تلاش کردند، سپاسگزاری می‌کنم.

رسول جعفریان

رئیس کتابخانه، موزه و مرکز اسناد

مجلس شورای اسلامی

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱۸.....	آنی کشمیری.....	پیشگفتار..... سی و یک
۱۸.....	آرام.....	مقدمه مصحح..... سی و پنج
۱۸.....	آفتی.....	دریاره خوشگو..... سی و هفت
۱۹.....	آصف قمی.....	نسخه‌های خطی مورد استفاده..... چهل
۱۹.....	آصفی.....	توضیحات رسم الخطی..... چهل و دو
		مقایسه میان نسخه‌ها..... چهل و دو
		ارزیابی کلی دفتر دوم سفینه خوشگو
		چهل و چهار.....
		سفینه خوشگو..... ۱
		«آ»
۲۴.....	اکبرشاه.....	عنایت خان آشنا تخلص..... ۱۳
۲۶.....	نواب ظفرخان احسن تخلص.....	حسین آشوب..... ۱۵
۲۸.....	استغنائی کشمیری.....	میر آشوب..... ۱۶
۲۹.....	میرزا جلال‌الدین اسیر.....	آشوبی..... ۱۶
۳۲.....	اسیر لاهوری.....	آهی..... ۱۶
۳۳.....	اسیر مازندرانی.....	آگهی..... ۱۷
۳۳.....	اسیر ورامینی.....	آقامیر..... ۱۸
۳۴.....	اسیری شیرازی.....	
۳۴.....	اوجی نظنزی.....	
۳۵.....	اوجی کشمیری.....	
۳۵.....	الفت خراسانی.....	

۵۷	حسن بیگ انسی	۳۵	الفن هندی
۵۸	ابن نصح	۳۶	الفن مستوفی
۵۸	تاج الدین اسماعیل باخرزی	۳۷	الفن ساوجی
۵۸	کمال اسماعیل	۳۷	قلیچ خان الفن
۶۰	اسماعیل بخش	۳۸	الفن یزدی
۶۰	ملک ابو الفتح	۳۸	الفن مشهدی
۶۱	شیخ نجم الدین احمد	۳۸	الفن کمره ای
۶۱	خان احمد	۳۸	امانی میخچه ای
۶۲	شیخ احمد شیرازی	۳۹	امانی کرمانی
۶۲	خواجہ میرزا احمد	۳۹	امانی خان زمان
۶۳	قاضی احمد	۴۱	میر امانی اصفهانی
۶۳	احمدی	۴۲	ادهم همدانی
۶۵	سید ابو الحسن فراہانی	۴۴	ادهم ترکمان
۶۶	سلطان اویس	۴۶	مولانا ادھم قزوینی
۶۷	امیر ابو البرکہ	۴۶	اشراق
۶۷	میرزا ابراہیم ہروی	۴۷	اشرف خان
۶۷	میرزا ابراہیم	۴۸	معین الدین اشرف
۶۸	شیخ اللہ علی	۴۸	خلیفہ اسد
۶۸	شیخ ابونصر	۴۸	قاضی اسد
۶۹	ادیب	۴۹	اسد بیگ قزوینی
۶۹	اسعد بخاری	۴۹	اسد تورانی
۶۹	اسعد	۴۹	آقا اسد شوشتری
۷۰	فخر الدین اسعد	۵۰	میر اسد اللہ
۷۰	الہی	۵۰	اہلی نوابی
۷۳	سید الہی	۵۱	میر اہلی شیرازی
۷۳	الہی ہندی	۵۳	انیسی کتاب دار
۷۳	افدسی	۵۶	انیسی خوارزمی
۷۴	بابا اصلی	۵۶	انیسی قندھاری

۸۷.....	اثیرالدین.....	۷۴.....	اظهری.....
۸۷.....	افضل کرمانی.....	۷۴.....	افسر.....
۸۷.....	احسان.....	۷۵.....	سید امیرخان.....
۸۷.....	شیخ ابوسعید کالپی.....	۷۵.....	امیری.....
۸۸.....	میرزا اکبر دولت آبادی.....	۷۶.....	امیری.....
۸۸.....	ابوالقاسم میرزا.....	۷۶.....	امری.....
۸۸.....	میرزا ابوالقاسم فندرسکی.....	۷۷.....	اعظم.....
۹۲.....	میرزا اشراق.....	۷۷.....	افصح.....
		۷۸.....	اعلا.....
		۷۸.....	انور.....
	«ب»	۷۹.....	افکاری.....
۹۴.....	بابرپادشاه.....	۷۹.....	احراری.....
۹۶.....	نواب بیرام خان.....	۷۹.....	الونا.....
۹۸.....	حضرت میرزا عبدالقادر بیدل.....	۸۰.....	میرزا ایما.....
۱۱۰.....	باباشاه.....	۸۰.....	امینا.....
۱۱۰.....	میریاب.....	۸۰.....	ملا امنی.....
۱۱۰.....	باقرخان.....	۸۱.....	میر امین.....
۱۱۱.....	حاجی باقر.....	۸۱.....	میراجری.....
۱۱۱.....	باقر اصفهانی.....	۸۱.....	میرزا ابوتراب انجدانی.....
۱۱۲.....	میرباقر.....	۸۲.....	امیر ابوتراب.....
۱۱۲.....	میرباقر نطنزی.....	۸۳.....	ارسلان.....
۱۱۳.....	میرباقرایبک.....	۸۳.....	ارشد.....
۱۱۳.....	میرباقر قاضی.....	۸۴.....	ایزد.....
۱۱۴.....	باقر درجزینی.....	۸۴.....	امتی.....
۱۱۴.....	باقر مذهب.....	۸۴.....	خواجه ایوب.....
۱۱۵.....	باقر هندی.....	۸۵.....	اختری.....
۱۱۵.....	آقا عبدالباقی.....	۸۶.....	امیدی.....
۱۱۶.....	عبدالباقی.....	۸۶.....	میرزا اصغر طوسی.....
۱۱۷.....	مولانا باقی.....		

۱۳۳.....	بیخودی.....	۱۱۷.....	باقیا.....
۱۳۳.....	میرزا بی خبر.....	۱۱۷.....	باباعبدی.....
۱۳۴.....	بیغم.....	۱۱۸.....	بایندر خان.....
۱۳۵.....	پیش.....	۱۱۸.....	بدخشی.....
		۱۱۸.....	بدر چاچی [جاجرمی].....
	«پ»	۱۱۹.....	برهمن گرجی.....
۱۳۷.....	پرتوی.....	۱۱۹.....	برهمن هندو.....
۱۳۷.....	پستی.....	۱۲۱.....	بزمی هندی.....
۱۳۸.....	پور حسن.....	۱۲۲.....	بسمل.....
۱۳۸.....	پیدا.....	۱۲۲.....	بصیر.....
		۱۲۳.....	مولانا بقایی.....
	«ت»	۱۲۴.....	بقایی.....
۱۳۹.....	میرزا تنها.....	۱۲۴.....	بقایی.....
۱۴۱.....	تذروی.....	۱۲۴.....	بنایی.....
۱۴۳.....	تسلی.....	۱۲۵.....	بهار.....
۱۴۴.....	تجلی.....	۱۲۵.....	بهارى قمی.....
۱۴۴.....	تسلیم.....	۱۲۶.....	بهاء الدین.....
۱۴۴.....	تباری.....	۱۲۶.....	بهایى.....
۱۴۵.....	تحسین.....	۱۲۶.....	بهرام سقا.....
۱۴۵.....	تأثیر.....	۱۲۷.....	حاجی بهرام.....
۱۴۶.....	تابع.....	۱۲۷.....	بانیه (بهوپت).....
۱۴۶.....	تلاش.....	۱۲۸.....	بیاضی.....
۱۴۷.....	تصنیف.....	۱۲۹.....	بیان.....
۱۴۷.....	تنها.....	۱۲۹.....	بیانی.....
		۱۲۹.....	بیکیسی.....
	«ث»	۱۳۰.....	بیکیسی.....
۱۴۹.....	خواجه حسین ثنایی.....	۱۳۰.....	بیخود.....
۱۵۱.....	ثاقب.....	۱۳۲.....	بیخودی.....

۱۷۲.....	جنون کشمیری	۱۵۱.....	ملّا ثنائی
۱۷۳.....	مولانا جتّی		
۱۷۳.....	ملّا جنونی		«ج»
۱۷۴.....	جوهری	۱۵۴.....	جهانگیر پادشاه
۱۷۴.....	جوهری	۱۵۷.....	میرزا جعفر آصف خانی
۱۷۴.....	جوهری زرگر	۱۶۰.....	میرزا جعفر
۱۷۵.....	جودت	۱۶۰.....	میرزا جعفر
۱۷۵.....	میرزا جویا	۱۶۱.....	میرزا جعفر قزوینی
۱۷۷.....	مولانا جامی	۱۶۲.....	سید جعفر
۱۷۷.....	احمد جامی	۱۶۲.....	خواجہ جعفری رازی
۱۷۸.....	جاروب ساز	۱۶۲.....	جعفری تبریزی
۱۷۹.....	جاوید	۱۶۳.....	میرزا جعفر
۱۸۰.....	جامی	۱۶۳.....	جعفر بیگ
۱۸۰.....	جناب	۱۶۴.....	جعفری
۱۸۱.....	جدایی	۱۶۴.....	جعفر
۱۸۱.....	ملّا جذبی	۱۶۴.....	جلالا
۱۸۱.....	جهان خاتون	۱۶۵.....	جلالی دہلی
	«ج»	۱۶۵.....	ملک جلال الدّین
۱۸۴.....	حالتی	۱۶۶.....	جلالی
۱۸۵.....	حالتی	۱۶۶.....	جلال طیب
۱۸۵.....	حالی	۱۶۷.....	سید جلال الدّین
۱۸۵.....	حامدی	۱۶۷.....	[خلیل باقرا]
۱۸۵.....	حاذق	۱۶۸.....	جمال خجندی
۱۸۷.....	حاتم بیگ	۱۶۸.....	جمال الدّین عین الزّمان
۱۸۷.....	حافظ	۱۶۹.....	جمال الدّین رشق القطنی
۱۸۷.....	میر حاجی	۱۶۹.....	جمالی کنبو
۱۸۸.....	حاتمی	۱۷۱.....	جنون آزاد
		۱۷۱.....	جنونی

۲۰۱.....	میرزا حسابی	۱۸۸.....	حاجی رازی
۲۰۲.....	حشمتی	۱۸۸.....	میر حالی
۲۰۳.....	میر حشمتی	۱۸۸.....	حاتم کاشی
۲۰۳.....	ملا حیاتی	۱۸۹.....	ملا حبیب
۲۰۳.....	میرحیدر	۱۸۹.....	حریفی
۲۰۴.....	حیرانی	۱۸۹.....	حزینی
۲۰۵.....	حیدری	۱۹۰.....	حزنی
۲۰۵.....	حیرتی	۱۹۱.....	حزنی
۲۰۸.....	امیر حضوری	۱۹۱.....	سید حسین حسینی
۲۰۹.....	حقیری	۱۹۲.....	سلطان حسین
۲۰۹.....	حقّی	۱۹۲.....	میرزا احسینی
۲۰۹.....	حاجی حیدر [ی]	۱۹۲.....	حسین صراف
۲۱۰.....	حاتم بیگ	۱۹۳.....	قاضی حسین
۲۱۱.....	میر حسینی	۱۹۳.....	خواجه حسین
		۱۹۴.....	میرزا حسین
	دخ	۱۹۵.....	قاضی حسن قزوینی
۲۱۳.....	امیر خسرو	۱۹۵.....	حسن بیگ
۲۱۵.....	خجاری	۱۹۵.....	سلطان حسن
۲۱۵.....	خواجو	۱۹۶.....	حسن خان
۲۱۵.....	خلقی	۱۹۷.....	حسن بیگ
۲۱۶.....	خلقی	۱۹۸.....	ملا حسن علی
۲۱۶.....	خوشی	۱۹۸.....	ملا حسن علی
۲۱۷.....	خلیل بیگ	۱۹۹.....	[ملا احسنی]
۲۱۷.....	خسروی	۱۹۹.....	میرزا احسن علی
۲۱۷.....	میرزا خنجر	۲۰۰.....	حسن بیگ
۲۱۸.....	خواجه زاده	۲۰۰.....	خواجه حسن
۲۱۸.....	خروشی	۲۰۰.....	نجم الدین حسن بن مسجری
۲۱۹.....	خاوری	۲۰۱.....	حسام

۲۱۹.....	خیالی	۲۱۹.....	خیالی
۲۲۰.....	خضالی	۲۲۰.....	خضالی
۲۲۰.....	خازن	۲۲۰.....	خازن
۲۲۱.....	خضمی	۲۲۱.....	خضمی
۲۲۱.....	خضری خوانساری	۲۲۱.....	خضری خوانساری
۲۲۲.....	خضری لاری	۲۲۲.....	خضری لاری
۲۲۲.....	خطیب	۲۲۲.....	خطیب
۲۲۳.....	دارا	۲۲۳.....	دارا
۲۳۰.....	دانشمند	۲۳۰.....	دانشمند
۲۳۱.....	درویش دهکی	۲۳۱.....	درویش دهکی
۲۳۱.....	داعی	۲۳۱.....	داعی
۲۳۱.....	دوش باف	۲۳۱.....	دوش باف
۲۳۲.....	دعایی	۲۳۲.....	دعایی
۲۳۳.....	دوایی	۲۳۳.....	دوایی
۲۳۳.....	دستور	۲۳۳.....	دستور
۲۳۴.....	ملا دلیری	۲۳۴.....	ملا دلیری
۲۳۴.....	ملا درکی	۲۳۴.....	ملا درکی
۲۳۵.....	مولانا دخلی	۲۳۵.....	مولانا دخلی
۲۳۶.....	دوری	۲۳۶.....	دوری
۲۳۶.....	دقاق	۲۳۶.....	دقاق
۲۳۷.....	میرزا داود	۲۳۷.....	میرزا داود
۲۳۷.....	ملا دانه‌ای	۲۳۷.....	ملا دانه‌ای
۲۳۸.....	دانش جعفری	۲۳۸.....	دانش جعفری
۲۳۸.....	میرزارضی دانش	۲۳۸.....	میرزارضی دانش
۲۴۱.....	سید ذوالفقار	۲۴۱.....	سید ذوالفقار
۲۴۳.....	ذوالقدر	۲۴۳.....	ذوالقدر
۲۴۳.....	عبدالرحیم خان	۲۴۳.....	عبدالرحیم خان
۲۴۳.....	رحمی بخاری	۲۴۳.....	رحمی بخاری
۲۴۳.....	رفیع قزوینی	۲۴۳.....	رفیع قزوینی
۲۴۳.....	رفیع‌الدین	۲۴۳.....	رفیع‌الدین
۲۴۳.....	میرزا رفیع	۲۴۳.....	میرزا رفیع
۲۴۳.....	رفعتی	۲۴۳.....	رفعتی
۲۴۳.....	رافعی	۲۴۳.....	رافعی
۲۴۳.....	رافعی	۲۴۳.....	رافعی
۲۴۳.....	میرزا رضی	۲۴۳.....	میرزا رضی
۲۴۳.....	رضی	۲۴۳.....	رضی
۲۴۳.....	رضی قزوینی	۲۴۳.....	رضی قزوینی
۲۴۳.....	ملک رضی‌الدین	۲۴۳.....	ملک رضی‌الدین
۲۴۳.....	رضایی	۲۴۳.....	رضایی
۲۴۳.....	رضایی رازی	۲۴۳.....	رضایی رازی
۲۴۳.....	ریاضی	۲۴۳.....	ریاضی
۲۴۳.....	ریاضی	۲۴۳.....	ریاضی
۲۴۳.....	ملا رضوان	۲۴۳.....	ملا رضوان
۲۴۳.....	رشید	۲۴۳.....	رشید
۲۴۳.....	سلطان رشید	۲۴۳.....	سلطان رشید
۲۴۳.....	رشدی	۲۴۳.....	رشدی
۲۴۳.....	شاه رشید	۲۴۳.....	شاه رشید
۲۴۳.....	رونقی	۲۴۳.....	رونقی
۲۴۳.....	رونقی همدانی	۲۴۳.....	رونقی همدانی
۲۴۳.....	رونق	۲۴۳.....	رونق

روغنی	۲۶۱	دس ۵
روح الامین	۲۶۲	سامی
روسی	۲۶۳	سوسنی
قاضی روح الله	۲۶۳	سرخوش
روانی	۲۶۳	سرمد
رشکی	۲۶۴	سلیم
رشکی	۲۶۴	سالک
رسمی	۲۶۵	شاه سالک
رمزی	۲۶۵	سالک
شاه رمزی	۲۶۶	خواجه سلمان
رهی	۲۶۶	میرزا سلمان
رکن الدین	۲۶۷	میرسنجر
میر رکن الدین	۲۶۸	سنجری
شیخ رباعی	۲۶۸	سنجری
رجایی	۲۶۹	سنجری قعی
رهایبی	۲۶۹	ستار
رفیقا	۲۷۰	سعدالدین
		سعد کل
		سعدای اردستانی
زلالی	۲۷۱	سعدای گیلانی
ملا زمانی	۲۷۴	سپاهی تورانی
زینل بیگ	۲۷۵	میرزا سپاهی
زاهد	۲۷۵	شیخ ساقی
زنگی	۲۷۶	ساقی
زاغی قهوه چی	۲۷۶	مولانا سیری رازی
زلالی	۲۷۶	ملا سیری
زین خان	۲۷۶	سیری غزنوی
		سهمی

۳۳۵.....	شکیبی	۳۱۲.....	سهوی
۳۴۰.....	شکيب	۳۱۲.....	سگ لوند
۳۴۱.....	شاه پور	۳۱۳.....	سبب ييگ
۳۴۳.....	شاه کرم	۳۱۳.....	سخن
۳۴۳.....	شاه باقر	۳۱۴.....	سهراب ييگ
۳۴۳.....	شاه مراد	۳۱۴.....	سامع
۳۴۴.....	شاه مراد خوانساری	۳۱۵.....	سرابی
۳۴۴.....	شادمان	۳۱۵.....	سرابی
۳۴۴.....	شاهکی	۳۱۶.....	سخی
۳۴۵.....	شاهی	۳۱۶.....	سروری
۳۴۵.....	شريف تبریزی	۳۱۷.....	سپهری
۳۴۷.....	شريف آملی	۳۱۷.....	سلطان علی قلی
۳۴۷.....	خواجه شريف	۳۱۹.....	سودایی
۳۴۷.....	مير شريف	۳۱۹.....	سروش
۳۴۸.....	سيد شريف	۳۱۹.....	سراج
۳۴۸.....	امام شرف الدین	۳۲۰.....	سبقت
۳۴۸.....	شرف الدین تبریزی	۳۲۲.....	سلوکی
۳۴۹.....	میرزا شرف جهان	۳۲۳.....	سهلی
۳۴۹.....	شوقی	۳۲۳.....	سیفی عروضی
۳۵۰.....	ملا شوقی	۳۲۴.....	سرودی
۳۵۰.....	شوقی	۳۲۴.....	سایر
۳۵۱.....	سيد شوقی	۳۲۵.....	سابق
۳۵۲.....	شرقی	۳۲۵.....	سقا
۳۵۲.....	شایق	۳۲۵.....	سید
۳۵۳.....	مولانا شرمی		
۳۵۳.....	شمس الدین بدخشانی		
۳۵۴.....	شمس الدین شهرستانی	۳۲۸.....	ملا شاه
۳۵۴.....	شمسی	۳۳۰.....	ملا شیدا

۳۸۱	صیدی	۳۵۴	شهیدی
۳۸۳	درویش صادق	۳۵۵	شهید
۳۸۳	مولانا محمد صادق	۳۵۶	محمد شفیع
۳۸۴	صادق گاو	۳۵۶	میرزا شفیع
۳۸۴	صادق حلوائی	۳۵۷	شفیعا
۳۸۵	میرزا صادق	۳۵۷	مولانا شفیع
۳۸۵	میرزا صادق معالی	۳۵۸	شجاع کاشی
۳۸۵	صاحب	۳۵۸	ملک شجاع
۳۸۶	کاظم صاحب	۳۵۹	شجاعی
۳۸۷	میرزا صادق	۳۶۰	حکیم شفایی
۳۸۷	میرزا صالح منشی	۳۶۴	حکیم باقر شفایی
۳۸۸	صالح	۳۶۴	شعوری
۳۸۸	سید صالح	۳۶۵	شعوری مشهدی
۳۸۹	صالحا	۳۶۵	شعوری تبریزی
۳۸۹	صالحی	۳۶۵	ملا شکوهی
۳۹۰	صالحی	۳۶۶	شگونی
۳۹۱	صفی قلی خان	۳۶۷	ملک شمال الدین
۳۹۲	صفی	۳۶۷	شیخ شهاب الدین
۳۹۲	صفی	۳۶۷	بابا شوخی
۳۹۲	صفی	۳۶۸	شوکتی
۳۹۳	میر صفی	۳۶۸	شمخال بیگ
۳۹۳	صفیا	۳۶۸	ملا شیر
۳۹۴	صفا	۳۶۹	شعیب
۳۹۵	صوفی	۳۷۰	شبابی
۳۹۵	حکیم صوفی	۳۷۰	شانی تکلر
۳۹۵	صیرفی	۳۷۲	شتاب
۳۹۶	میر صدر الدین		
۳۹۶	صفایی		
۳۹۶	صبری		
		۳۷۴	میرزا صائب

صبوری.....	۳۹۷	طاهر.....	۴۱۵
صبوری.....	۳۹۷	ملا طاهر.....	۴۱۷
صبوری.....	۳۹۸	ملا طغرا.....	۴۱۸
صبحی.....	۳۹۹	طغرای فریومدی.....	۴۲۱
صبحی.....	۴۰۰	میرزا طالب.....	۴۲۱
میر صبحی.....	۴۰۱	حکیم ابوطالب.....	۴۲۳
صاعدی.....	۴۰۱	طالع.....	۴۲۴
صدقی.....	۴۰۲	طالع.....	۴۲۴
شیخ صمد.....	۴۰۲	طلوعی.....	۴۲۵
[حجت].....	۴۰۲	طبعی.....	۴۲۵
ملا صحیفی.....	۴۰۳	طبعی قزوینی.....	۴۲۵
میر طیفور.....	۴۰۳	طابعی.....	۴۲۶
		طارمی.....	۴۲۶
		طبی.....	۴۲۷
مولانا ضمیری.....	۴۰۵	طرزی.....	۴۲۷
ضیاء الدین کاشانی.....	۴۰۷	مولانا طریقی.....	۴۳۰
ضمیر همدانی.....	۴۰۷	طهیلی.....	۴۳۱
ضیاء الدین دهلوی.....	۴۰۷	طایف.....	۴۳۱
ضمیر حلوائی.....	۴۰۸	طوفی.....	۴۳۲
ضمیر نهی.....	۴۰۸		
ضیاء.....	۴۰۹		
ضیاء.....	۴۱۱	ظهیر.....	۴۳۳
ضیایی.....	۴۱۱	ملا ظریفی.....	۴۳۳
ضیاء.....	۴۱۲		

«ض»

«ظ»

«ع»

«ط»

عرفی.....	۴۳۶	شاه طاهر.....	۴۱۳
نعمت خان عالی.....	۴۴۲	طاهر.....	۴۱۵
عاشق.....	۴۴۵		

۴۵۹	امیر سید علی	۴۴۶	عرشی
۴۵۹	علی بافقی	۴۴۷	عتابی
۴۵۹	علی رازی	۴۴۹	ملا عزتی
۴۶۰	آقا علی	۴۴۹	ملا عزت شیرازی
۴۶۰	علی گل	۴۵۰	میر عزری
۴۶۰	ملا علی شهر یاری	۴۵۰	عزیزی
۴۶۱	آقا علی گیلانی	۴۵۱	بافر عزت
۴۶۱	علی قلی ترکمان	۴۵۱	عزالدین
۴۶۲	میرزا علی خان	۴۵۲	ملا عزری
۴۶۲	میر علی اصغر	۴۵۲	عزیز کوکلتاش
۴۶۲	ملا خواجه علی مشهدی	۴۵۳	عبدالعزیز
۴۶۳	عبدی ابرقوی	۴۵۳	قاضی عبداللطیف
۴۶۳	عبدی بیگ	۴۵۳	قاضی عماد
۴۶۴	عبد علی	۴۵۳	قاضی عثمان
۴۶۴	عبد رضا	۴۵۴	قاضی علایی
۴۶۴	عبدی گونابادی	۴۵۴	قاضی عطار
۴۶۵	عبدی شیروانی	۴۵۴	قاضی عیسی
۴۶۵	ملا عبدالمحسن	۴۵۵	قاضی عبدالله
۴۶۵	میر عبد القادر	۴۵۵	عارف
۴۶۶	عبدالله قندهاری	۴۵۵	شیخ عارف
۴۶۶	میر عبدالله	۴۵۶	عارفی
۴۶۶	میرزا عبد القادر	۴۵۷	امیر عرفی
۴۶۸	میر عبد الباقي	۴۵۷	عرفی کمانگر
۴۶۸	میرزا عبدالله	۴۵۷	عارف
۴۶۸	عبد الصمد	۴۵۷	عارف
۴۶۸	عبد القادر	۴۵۸	عرفان
۴۶۹	میرزا عنایت	۴۵۸	علی فتحی
۴۶۹	عنایت زرگر	۴۵۸	علی بدخشانی

۴۸۳..... میرعین علی	۴۶۹..... عنایت‌الله
۴۸۴..... عروجی	۴۷۰..... عشرتی
۴۸۴..... ملا عطا	۴۷۰..... عشرتی گیلانی
۴۸۵..... ملا عصری	۴۷۰..... عشرتی
۴۸۵..... عاقل	۴۷۱..... عشق
	۴۷۲..... عشقی خان
«غ»	۴۷۲..... عمادالدین
۴۸۷..... غزالی	۴۷۲..... خواجه عماد فقیه
۴۸۹..... غزالی شهابی	۴۷۳..... میرعماد قزوینی
۴۹۰..... عزتی	۴۷۳..... آقا عظیم
۴۹۰..... ملا غنی کشمیری	۴۷۴..... عظیمای نیشاپوری
۴۹۳..... میرزا عبدالغنی تفرشی	۴۷۵..... شیخ عطار
۴۹۵..... غنی بیگ	۴۷۷..... عصّار
۴۹۷..... میرغنی	۴۷۷..... خواجه عابد
۴۹۷..... غیرت همدانی	۴۷۷..... عباس قلی خان
۴۹۸..... حاجی غیرت	۴۷۸..... وزارت خان عالی
۴۹۸..... غیرت دهلوی	۴۷۸..... عقل کل
۴۹۹..... غیوری کابلی	۴۷۹..... عالمی
۴۹۹..... غیوری	۴۷۹..... عریان
۴۹۹..... غروری	۴۸۰..... علوی
۴۹۹..... قاضی غضنفر	۴۸۰..... ملا عامی
۵۰۰..... غضنفر کله جاری	۴۸۰..... عالی
۵۰۱..... غریب	۴۸۱..... عرشی
۵۰۱..... ملا غربتی	۴۸۱..... عطا
۵۰۱..... ملا غروری	۴۸۲..... علمی
۵۰۲..... غیاثای حلوائی	۴۸۳..... عهدی
۵۰۵..... امیر غیاث	۴۸۳..... [صوفی]
۵۰۵..... مولانا غفوری	۴۸۳..... عاکفی

۵۲۷.....	فارغی دیوانه	۵۰۵.....	غفاری
۵۲۷.....	میرفارغی	۵۰۶.....	خرارجه غافل
۵۲۸.....	فروغی		
۵۲۸.....	فروغی عطار		«ف»
۵۲۹.....	سید فارغ	۵۱۰.....	فیضی فیاضی
۵۳۰.....	بابا فغانی	۵۱۲.....	فیاض
۵۳۲.....	فریبی	۵۱۴.....	فایز
۵۳۲.....	فریبی	۵۱۴.....	فایز ابهری
۵۳۳.....	فریبی سمنانی	۵۱۵.....	فایز
۵۳۳.....	فانی	۵۱۶.....	فایز قمی
۵۳۳.....	فانی کشمیری	۵۱۶.....	فیضان
۵۳۴.....	فناپی	۵۱۸.....	فصیحی هروی
۵۳۵.....	فدایی	۵۲۰.....	فصیحی تبریزی
۵۳۵.....	فدایی	۵۲۰.....	فکری
۵۳۶.....	فخر	۵۲۰.....	فکری رازی
۵۳۶.....	فخرالدین	۵۲۱.....	فکری اصفهانی
۵۳۷.....	میرزا فقیه	۵۲۱.....	میرفکرت
۵۳۷.....	فقیر تبریزی	۵۲۲.....	فکری
۵۳۷.....	میر فهمی	۵۲۲.....	میرفکاری
۵۳۸.....	ملا فهمی	۵۲۳.....	فکاری سمرقندی
۵۳۸.....	فهمی کاشی	۵۲۳.....	فتحی لاری
۵۳۹.....	فهمی بخاری	۵۲۳.....	فتحی اردستانی
۵۳۹.....	فرصت	۵۲۳.....	فتاحی
۵۳۹.....	فرصت	۵۲۴.....	فتاحا
۵۴۰.....	ملا فاضل	۵۲۴.....	فایح
۵۴۱.....	امیر فضلی	۵۲۴.....	فارغ قمی
۵۴۱.....	مولانا فضولی	۵۲۵.....	میرفارغ
۵۴۲.....	فضلی	۵۲۶.....	فارغ

۵۴۲.....	فوجی	۵۴۲.....	فوجی
۵۴۵.....	فسونی	۵۴۵.....	فسونی
۵۴۶.....	میرفزونى	۵۴۶.....	میرفزونى
۵۴۶.....	ملاً فریدون	۵۴۶.....	ملاً فریدون
۵۴۷.....	مولانا فرج الله شوشتري	۵۴۷.....	مولانا فرج الله شوشتري
۵۴۸.....	فارس میرزا محمد	۵۴۸.....	فارس میرزا محمد
۵۴۹.....	ملاً فاخر	۵۴۹.....	ملاً فاخر
۵۴۹.....	فتوی	۵۴۹.....	فتوی
۵۵۰.....	فیروز شاه	۵۵۰.....	فیروز شاه
۵۵۰.....	فردی	۵۵۰.....	فردی
	«ق»		«ق»
۵۵۲.....	قادری	۵۵۲.....	قادری
۵۵۴.....	قاسم خان	۵۵۴.....	قاسم خان
۵۵۵.....	قاسم دیوانه	۵۵۵.....	قاسم دیوانه
۵۵۶.....	سید قاسم	۵۵۶.....	سید قاسم
۵۵۷.....	قاسمی	۵۵۷.....	قاسمی
۵۵۸.....	قاسمی	۵۵۸.....	قاسمی
۵۵۸.....	قاسمی	۵۵۸.....	قاسمی
۵۵۹.....	قاسم	۵۵۹.....	قاسم
۵۵۹.....	قاضی	۵۵۹.....	قاضی
۵۵۹.....	قادر	۵۵۹.....	قادر
۵۶۰.....	قایلی	۵۶۰.....	قایلی
۵۶۰.....	قانع	۵۶۰.....	قانع
۵۶۰.....	قابل	۵۶۰.....	قابل
۵۶۱.....	قبول	۵۶۱.....	قبول
۵۶۳.....	قبایی	۵۶۳.....	قبایی
۵۶۳.....	قبلان	۵۶۳.....	قبلان
۵۶۴.....	قدسی	۵۶۴.....	قدسی
۵۶۸.....	قدسی	۵۶۸.....	قدسی
۵۶۹.....	قدیم	۵۶۹.....	قدیم
۵۶۹.....	میرقرشی	۵۶۹.....	میرقرشی
۵۶۹.....	قربی	۵۶۹.....	قربی
۵۶۹.....	قراری	۵۶۹.....	قراری
۵۷۰.....	سید قراری	۵۷۰.....	سید قراری
۵۷۰.....	قطب الدین	۵۷۰.....	قطب الدین
۵۷۰.....	قطب	۵۷۰.....	قطب
۵۷۱.....	قلندر	۵۷۱.....	قلندر
۵۷۱.....	قوام الدین	۵۷۱.....	قوام الدین
۵۷۲.....	قوسی	۵۷۲.....	قوسی
۵۷۲.....	قیصر	۵۷۲.....	قیصر
۵۷۲.....	قیدی	۵۷۲.....	قیدی
۵۷۳.....	قیدی	۵۷۳.....	قیدی
۵۷۳.....	قاضی علا	۵۷۳.....	قاضی علا
۵۷۴.....	قاضی محمد	۵۷۴.....	قاضی محمد
۵۷۵.....	قاضی عطاء الله	۵۷۵.....	قاضی عطاء الله
۵۷۵.....	قاضی عبد الله	۵۷۵.....	قاضی عبد الله
۵۷۵.....	قایلی گیلانی	۵۷۵.....	قایلی گیلانی
۵۷۶.....	قاضی روح الله	۵۷۶.....	قاضی روح الله
	«ک»		«ک»
۵۷۷.....	ابوطالب کلیم	۵۷۷.....	ابوطالب کلیم
۵۸۳.....	کلامی	۵۸۳.....	کلامی
۵۸۳.....	کلامی اصفهانی	۵۸۳.....	کلامی اصفهانی
۵۸۴.....	کامل	۵۸۴.....	کامل

۶۰۱..... گلخن	۵۸۴..... کلان
	۵۸۴..... حکیم کاظم
«ل»	۵۸۵..... کلب علی
۶۰۳..... مولانا لسانی	۵۸۵..... کمال
۶۰۴..... لعل بدخشان	۵۸۶..... کامران
۶۰۵..... لطفعلی بیگ	۵۸۶..... کامران بیگ
۶۰۶..... لطفی	۵۸۶..... ملا کامی
۶۰۶..... ملا لطفی	۵۸۸..... کاشف
۶۰۶..... لطفی نیشاپوری	۵۸۹..... کاشف
۶۰۷..... لطیف	۵۸۹..... میرزا کافی
۶۰۷..... لذت	۵۹۰..... کوثری
	۵۹۰..... کیخسروخان
«م»	۵۹۱..... کامی
۶۱۴..... مولانا مایلی	۵۹۳..... میرزا کاظم
۶۱۵..... مولانا میلی	۵۹۳..... کوکی
۶۱۷..... موالی	۵۹۴..... کفری
۶۱۸..... مسیح	۵۹۴..... کرلایی
۶۲۰..... مسیح	۵۹۵..... کمال الدین
۶۲۰..... مسیح	۵۹۵..... خواجگی
۶۲۱..... مسیح	۵۹۵..... ککهر
۶۲۲..... مجد همگر	۵۹۶..... مولانا کمالی
۶۲۳..... مجدالدین خوافی	
۶۲۴..... مجدی	«گ»
۶۲۴..... مجدالدین بابری	۵۹۷..... گلشن
۶۲۴..... شیخ مجدالدین	۵۹۹..... گرامی
۶۲۵..... مولانا محتشم	۵۹۹..... گرمی ترک
۶۲۸..... محتشم	۶۰۰..... گرامی
۶۲۸..... معنی کشمیری	۶۰۰..... گویا

معنی.....	۶۲۹	محمد البکری.....	۶۴۵
معنی.....	۶۲۹	فخرالدین محمد.....	۶۴۵
معنی.....	۶۳۰	سعدالدین محمد.....	۶۴۶
معنی.....	۶۳۰	امیر سید محمد.....	۶۴۶
قاضی شهاب الدین محمود.....	۶۳۳	شاه قوام الدین محمد.....	۶۴۶
شیخ محمود شیبستری.....	۶۳۳	شاه صفی الدین محمد.....	۶۴۷
پهلوان محمود پوریا.....	۶۳۳	شمس الدین محمد.....	۶۴۷
رکن الدین محمود.....	۶۳۴	میر محمد باقر.....	۶۴۷
شیخ عزالدین محمود.....	۶۳۴	فضل الدین محمد میرک.....	۶۴۷
امیر شجاع الدین محمود.....	۶۳۴	مولانا محمد ماهر.....	۶۴۸
ملک محمود گجراتی.....	۶۳۴	میر محمد تقی مروارید.....	۶۵۰
مشرقی.....	۶۳۵	محمد مومن.....	۶۵۰
منصف.....	۶۳۷	محمد کاظم.....	۶۵۰
منصف.....	۶۳۸	محمد بیگ.....	۶۵۱
رفیع الدین مسعود.....	۶۳۹	احمد جان بیگ.....	۶۵۱
خواجه مسعود.....	۶۳۹	محمد طاهر.....	۶۵۲
مسعود زرکش.....	۶۳۹	محمد علی قطب شاه.....	۶۵۲
مسعود.....	۶۴۰	محمد قاسم.....	۶۵۲
مسعود دولت یار.....	۶۴۰	ملا محمد علی خوشتری.....	۶۵۲
منجیک ترمذی.....	۶۴۱	قاضی محمد.....	۶۵۳
مقصود.....	۶۴۱	میر محمد قاسم.....	۶۵۳
مقصود میرک.....	۶۴۱	حاجی محمد کابلی.....	۶۵۴
مقصود کاشی.....	۶۴۲	مولانا محمد رضا.....	۶۵۴
معصوم.....	۶۴۲	میرزا محمد اکبر.....	۶۵۴
میرزا معصوم.....	۶۴۳	میرزا محمد حسین.....	۶۵۵
منصور.....	۶۴۳	حاجی محمد علی اصفهانی.....	۶۵۶
سراج الدین محمد.....	۶۴۳	سید محمد.....	۶۵۷
محمدابن عمر ابن الحسین.....	۶۴۴	شمس الدین محمد.....	۶۵۷

۶۶۸	فرید احوال	۶۵۷	محمدرضا
۶۶۸	شمس الدین مذکر	۶۵۸	میرزا محمدرضا
۶۶۹	منطقی	۶۵۸	میرمحمدجان
۶۶۹	مظهرالدین فوشنجی	۶۵۸	مولانا محمد
۶۶۹	مولانا مظفر	۶۵۸	محرّم
۶۷۰	مظفر حسین میرزا	۶۵۹	مست علی
۶۷۰	متکلم	۶۵۹	سید مطلع
۶۷۰	میر	۶۶۰	مطلع
۶۷۱	ملا مکتبی	۶۶۰	مطلعی قزوینی
۶۷۲	حضرت میرم سیاه	۶۶۰	مشفقی
۶۷۳	مانی	۶۶۱	ملا مشفقی
۶۷۳	مولانا مانی	۶۶۱	میرمحتی
۶۷۴	مقصودی	۶۶۲	ملا محتبی
۶۷۴	موجی	۶۶۲	میرزامحسن
۶۷۴	مشهودی	۶۶۳	محسنای شیرازی
۶۷۵	صادق مینا	۶۶۳	خواجه محسن رازی
۶۷۶	مظور	۶۶۴	ملک قاسم
۶۷۶	محصری	۶۶۴	آقاملک معرف
۶۷۶	ملا مفرد	۶۶۴	ملک بیگ
۶۷۷	ملا مجلسی	۶۶۴	ماهر کشمیری
۶۷۷	مرشدعلی بیگ	۶۶۵	ماهر
۶۷۸	مشهور	۶۶۵	مرتضی قلی خان
۶۷۸	حاجی مطیعا	۶۶۵	مرتضی قلی خان
۶۷۹	ملا محمدحسین	۶۶۶	مرتضی قلی خان
۶۷۹	ملا مفید	۶۶۶	میرزا مهدی
۶۸۰	مظفر	۶۶۷	سید میرزا مهدی
۶۸۱	سیری	۶۶۷	سید مهدی
۶۸۱	میرزا میرک	۶۶۸	میرزا مهدی

منطقی	۶۸۲	مخلص رازی	۶۸۲
[رشکی همدانی]	۶۸۲	ممتاز	۶۸۲
مشهدی	۶۸۳	شیخ موزون	۶۸۳
مولانا محمدشرف یزدی	۶۸۳	مستغنی	۶۸۳
میر مشرب	۶۸۳	مؤمن حسین	۶۸۳
مولانا محضری همدانی	۶۸۴	مسلمی	۶۸۴
	۶۸۵	شیخ مبارک	۶۸۵
«ن»	۶۸۵	مولانا مظهري	۶۸۵
امیر نوایی	۶۸۶	محشری	۶۸۶
میر نوایی	۶۸۷	مهی کلان	۶۸۷
لوایی	۶۸۸	ملا مخفی	۶۸۸
ملا نسبتی	۶۸۹	ملا مفتسم	۶۸۹
نسبت	۶۹۰	مقیما	۶۹۰
نسبت شیرازی	۶۹۰	میرزا مقیما	۶۹۰
مولانا نصیرا	۶۹۰	منشی	۶۹۰
نصیری قاضی	۶۹۱	ملا مخترع	۶۹۱
ملا نصیرا	۶۹۱	ملهمی	۶۹۱
ناصر	۶۹۲	منهی	۶۹۲
درویش ناصر	۶۹۳	مصطفی میرزا	۶۹۳
شاه ناصر	۶۹۳	مولانا مراد	۶۹۳
نصرتی	۶۹۴	مراد همدم	۶۹۴
شیخ علی نقی کمره [ای]	۶۹۴	مولانا مکارم	۶۹۴
تقی	۶۹۴	منظری	۶۹۴
ملا نقی مشهدی	۶۹۴	منعم حکاک	۶۹۴
تقی بلیانی	۶۹۵	میرزا منیر	۶۹۵
سید نظام دست غیب	۶۹۹	مشرب	۶۹۹
نظام استرآبادی	۶۹۹	مشرب اصفهانی	۶۹۹
نظام کلاغ	۷۰۰	ملا مذاقی	۷۰۰

۷۳۸.....	نصف قلی خان	۷۲۰.....	ملا ناظم
۷۳۸.....	نرگسی	۷۲۰.....	نظمی
۷۳۹.....	نخشب	۷۲۱.....	ملا نظمی
۷۴۰.....	حکیم نزاری	۷۲۱.....	نظمی تبریزی
۷۴۱.....	ملا نثاری	۷۲۱.....	ملا نظیری
۷۴۲.....	نزهتی	۷۲۵.....	امیر نیازی
۷۴۲.....	نوعی	۷۲۷.....	مولانا نامی
۷۴۳.....	نسیم	۷۲۷.....	نامی
۷۴۳.....	ناکام	۷۲۸.....	ملا نویدی
۷۴۳.....	ناطق	۷۲۸.....	نویدی
۷۴۴.....	نورس	۷۲۹.....	نوری
۷۴۴.....	نادر	۷۲۹.....	امیر نورالله
۷۴۵.....	نگاهی	۷۲۹.....	نوری
۷۴۵.....	ملا نیکی	۷۳۰.....	نصیبی
۷۴۵.....	شاه نظر	۷۳۰.....	بابا نصیبی
۷۴۶.....	شیخ نجم الدین	۷۳۰.....	نصیب
۷۴۶.....	ملا ناظم	۷۳۱.....	ندیمی
۷۴۸.....	درویش نظام	۷۳۱.....	ندیم
۷۴۸.....	مولانا نامی	۷۳۲.....	نادم
۷۴۸.....	خواجه نظام الدین	۷۳۳.....	ندایی
		۷۳۴.....	مولانا ناصح
		۷۳۵.....	ناصر ترک
۷۵۰.....	بابا ولی رام	۷۳۵.....	نجانی
۷۵۳.....	ولی دشت بیاضی	۷۳۶.....	نجانی
۷۵۴.....	ملا ولی	۷۳۶.....	نجانی
۷۵۵.....	ولی قلی بیگ	۷۳۶.....	ناجی
۷۵۵.....	والی	۷۳۷.....	نجیبا
۷۵۶.....	والی یزدی	۷۳۸.....	نجیب چرکس

۷۷۸ وهمی	۷۵۶ واله
۷۷۹ وجهی	۷۵۷ واله
۷۸۰ واصف	۷۵۷ اسلام خان واله
۷۸۰ واهب	۷۵۸ واعظ قزوینی
۷۸۱ میر والی	۷۶۰ واعظ
	۷۶۰ واعظ
۷۸۱	۷۶۰ واضح پهلوان
۷۸۳ همایون شاه	۷۶۱ واضح
۷۸۵ امیر همایون	۷۶۲ درویش واله
۷۸۷ همایون	۷۶۵ ملا واقف
۷۸۸ میر همام	۷۶۶ علی قلی واقف
۷۸۸ خواجه همام	۷۶۶ واقفی
۷۸۹ مولانا هلالی	۷۶۷ واثق
۷۹۰ هلال قزوینی	۷۶۸ واثق
۷۹۱ مولانا هلاکی	۷۶۸ مولانا وحشی
۷۹۱ هاشمی	۷۷۰ وقوعی
۷۹۲ هاشمی	۷۷۰ وحشی
۷۹۳ هاشم قندهاری	۷۷۱ وحشت
۷۹۳ همّت	۷۷۱ شاه واحد
۷۹۴ همّت	۷۷۲ میرزا ظاهر وحید
۷۹۴ همّتی	۷۷۴ واحد
۷۹۴ میرزاهادی	۷۷۵ وفایی
۷۹۵ هجری	۷۷۵ وفای کور
۷۹۵ میر محمد هادی	۷۷۶ وصلی
۷۹۶ همد و مراد	۷۷۶ واصل
۷۹۶ همدی	۷۷۷ وارسته
۷۹۶ هدایت الله	۷۷۷ وقاری
۷۹۷ هانفی	۷۷۸ وضعی

۷۹۸.....	میرزا هنر	۸۰۷.....	یمینی
	«لا»	۸۰۷.....	یعقوب چرخ‌چی
۸۰۱.....	لامع	۸۰۸.....	یقین
	«ی»	۸۰۸.....	درویش یوسف
		۸۰۹.....	درویش یوسف
۸۰۳.....	یحیی	۸۰۹.....	ملا یوسف
۸۰۵.....	قاضی یحیی	۸۱۰.....	یوسف بیگ
۸۰۶.....	میریحیی	۸۱۰.....	یاری
۸۰۶.....	یحیی جان	۸۱۰.....	یاری شیرازی
۸۰۷.....	یمین		
		۸۱۱.....	تصویر نسخه‌های خطی
		۸۲۱.....	نمایه‌ها
		۸۲۳.....	نامها و تخلصها و خاندانها
		۸۷۷.....	جایها
		۸۸۷.....	کتابها
		۸۹۳.....	اصطلاحات سبک‌شناسی و نقد ادبی
		۸۹۵.....	ماده تاریخها

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

پیشگفتار

نقش اساسی شبه‌قاره در ترویج و توسعه زبان و ادب فارسی اگر بیشتر از خود ایرانیان نباشد، کم‌تر از آنها هم نیست. شعر شیرین فارسی در طول ده قرن گذشته خوانندگان و شنوندگان شبه‌قاره را مفتون و مسحور خود کرده است و سهم شبه‌قاره در تاریخ شعر و ادب فارسی از نگاه هیچ محقق پنهان نمانده است. بنابراین ما به اشاره‌ای اکتفا می‌کنیم که نخستین کتاب تصوّف و اولین تذکره شعرای فارسی در شبه‌قاره تألیف شده است. تاریخ‌نویسی و تذکره‌نویسی در شبه‌قاره از اهمیت بالایی برخوردار بوده است. بویژه در قرن دهم الی دوازدهم، مهد و مرکز اصلی ادب فارسی، شبه‌قاره بوده و در این زمینه نقش بسزایی ایفا نموده است.

تذکره سفینه خوشگو تألیف بندرآین داس در قرن دوازدهم به سلک نگارش درآمد. سفینه خوشگو بنا بر دلایلی از مهمترین تذکره‌های شاعران فارسی به شمار می‌آید و سایر محققان ضمن معرفی به اهمیت آن اشاره داشته‌اند. این تذکره، مشتمل بر سه دفتر است، اما متأسفانه با وجود اهمیت بسیاری که دارد، هیچ محقق تاکنون به تصحیح آن نپرداخته و تنها دانشمند محترم شادروان سید شاه محمد عطاء‌الرحمان عطا‌اکاری به تصحیح دفتر

سوم مبادرت ورزید، و آن را در پشته به چاپ رسانید، اما کسی به تصحیح دفتر اول و دوم آن پرداخت، مخصوصاً دفتر دوم این تذکره که طولانی‌ترین قسمت آن است. متأسفانه سایر منتقدانی که به معرفی دفتر دوم پرداخته‌اند، دست به این دفتر نزدند و تنها به نقل کردن نظرات یکدیگر اکتفا کردند و در نتیجه نه فقط خودشان دچار اشتباه شدند، بلکه خوانندگان گرامی را نیز به نوعی گمراه کردند که ما در مقدمه به توضیح آن پرداخته‌ایم.

تصحیح چنین تذکره کلان کار آسانی نبود و بنده در آغاز چندان رغبتی به این کار نداشتم. اما دل به دریا زدم و به یاری خداوند متعال و به کمک استادان محترم سرانجام موفق به تصحیح و ترتیب این تذکره شدم. از خداوند متعال سپاسگزارم که چنین توفیقی به من ارزانی نمود.

در این راه سخت و طولانی با مشکلات بسیاری روبرو شدم. پیش از همه دستیابی به نسخه‌های خطی بسیار دشوار بود و بنده با زحمات بسیاری توانستم چهار نسخه دفتر مذکور را فراهم سازم. برای همکاری رؤسای کتابخانه‌های سپهسالار، مجلس، دانشگاه کتابخانه مرکزی تهران و دانشگاه پنجاب لاهور بسیار سپاسگزارم. چنانکه در مقدمه آمده، نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نسخه اساس انتخاب شده و با نسخه‌های کتابخانه‌های سپهسالار و مجلس مورد مقایسه قرار گرفته است. اما نسخه لاهور به دلیل ناقص بودن و پراکندگی مطالب و صفحات آن مورد مقایسه قرار نگرفته است.

بیش از هر چیز، از یاری‌ها و کمک‌های بی‌شائبه استاد یگانه جناب آقای دکتر غلامرضا ستوده سپاسگزارم، که اگر نبود همت والای ایشان، این دفتر با چنین وضعی گرد نمی‌آمد، حسن نظرش همیشه در فزون باد و تنش به ناز طیبیان نیازمند مباد.

همچنین از استاد ارجمند جناب آقای دکتر منوچهر اکبری نیز بسیار تشکر می‌کنم که مشاورت این رساله را پذیرفتند و نیز چند ماهی که استاد محترم جناب آقای دکتر غلامرضا ستوده در سفر بودند، نقش استاد راهنما را ایفا نمودند. از دانشمند فرزانه آقای دکتر اسماعیل حاکمی نیز ممنونم که مشاورت پایان‌نامه اینجانب را قبول فرمودند.

از سایر استادان محترم چه در هند و چه در ایران، بویژه از جناب آقای دکتر محسن ابوالقاسمی، جناب آقای دکتر جلیل تجلیل، خانم دکتر ژاله آموزگار، دکتر غلام محمد، دکتر عارف نوشاهی، دکتر محمد ناصر، آقای سید عبدالقادر هاشمی، آقای ابراهیم حسنی، آقای جلیل قاسمی، آقای میرهاشم محدث، و از دوستان عزیز آقایان زین‌العباء، خان محمد عامر، محمد صابر، سیف‌الاسلام خان، الکساندر بسیار تشکر می‌کنم که لطف و محبت ایشان بزرگترین دستاورد اینجانب در چند سال اخیر است.

از کارمندان و رؤسای اداره روابط بین‌الملل دانشگاه تهران، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، و همچنین از جناب آقای قهرمان سلیمانی، دبیر شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی نیز بسیار ممنونم که همیشه آماده به کمک بوده‌اند.

بنده لازم می‌دانم که از عمومی خودم آقای سیداحشام اصغر نقوی و خانم ایشان ژاله محضری بسیار تشکر کنم که در دوران اقامت در تهران همیشه لطف فرمودند و اگر همراهی ایشان نبود، دشواری‌هایم در تهران چند برابر می‌شد.

از جناب آقای آرش ابوترابی همدانی، بویژه جناب آقای بهروز ایمانی، که یکبار متن را از آغاز تا انجام خواندند و اشتباهات محتوایی این جانب در تصحیح این تذکره را متذکر شدند و اصلاح کردند، بسیار سپاسگزارم. بدون تردید، اگر درایت این دوستان نبود، بسیاری از اشتباهات این جانب بر جای می‌ماندند.

نمایه‌سازی این کتاب را جناب آقای سید حسین مرعشی برعهده داشتند. از زحمات بی‌دریغ، دقت و درایت ایشان سپاسگزارم.

در پایان از برادر بزرگوaram آقای سیدمشروف حسین نقوی نیز سپاسگزارم که پس از درگذشت پدرم، در واقع در تربیت اینجانب نقش پدر را ایفا نمودند.

سیدکلیم اصغر

۱۳۸۹ ش. / ۲۰۱۱ م.

مقدمه مصحح

دین مبین اسلام و زبان شیرین فارسی، همراه با یکدیگر وارد شبه‌قاره هند شدند. در سال ۹۲ ق سپاه اسلام به فرماندهی محمد بن قاسم وارد شبه‌قاره شد و مناطقی را تصرف نمود. در این سپاه، ایرانیان پارسی‌گو نیز حضور داشتند. به این ترتیب، تاریخچه پارسی‌گویی هندوستان از همین زمان آغاز شد. زبان فارسی با زبانها و لهجه‌های هندی هم‌ریشه بود و شاید به همین دلیل هندیان از این زبان پیش از زبان عربی استقبال نمودند. تا قرن چهارم، تحرک جدیدی در جهت گسترش اسلام و زبان فارسی در آن سرزمین مشاهده شد و این هر دو به نواحی محدودی منحصر شده بودند. با ظهور سلطان محمود غزنوی و توفیقات نظامی وی، زبان فارسی به گونه‌ای جدی در شبه‌قاره رواج یافت. حکومت‌های مسلمان در آنجا تثبیت شدند و ایرانیان بدان سری رو آوردند. ابو عبد الله نکتی، نخستین فارسی‌سرای شبه‌قاره است که از وی مطلع‌ایم و پس از آن شاعرانی چون ابوالفرج رونی، مسعود سعد سلمان و امیر خسرو دهلوی برخاستند. امیر خسرو، خمسه‌سرایی را به تقلید از نظامی رونی داد و از فرط توانایی، آیندگان را به دنباله‌روی از خود واداشت. اما درواقع، عصر طلایی فارسی‌سرایی در هند مربوط به دوران حکومت گورکانیان هند است. این دوران تقریباً با دوران استیلای صفویان بر ایران مطابق بود.

در سال ۹۲۶ ق، ظهیرالدین بابر، که از شاهزادگان تیموری خراسان و ماوراءالنهر بود،

ابراهیم لودی را هزیمت کرد و در هند به سلطنت نشست. فرزند و جانشین وی، نصیرالدین همایون از سپهبد شیرشاه سوری شکست خورد و به دربار شاه طهماسب صفوی گریخت و با حمایت‌های همو توانست پادشاهی خود را دوباره به دست آورد. بسیاری از هنرمندان و ادبای ایرانی، همراه همایون به هند آمدند و نفوذ فرهنگ ایران در هند چشمگیر شد. همسران پادشاهان هند بعضاً ایرانی‌الاصل بودند. از آن جمله‌اند مهرالنساء، نورجهان بیگم (همسر نورالدین جهانگیر) و ممتاز محل، (همسر شاه جهان) و خاندانهای ایرانی دیگری نیز در هند نفوذ داشتند، چونان خاندان اعتمادالدوله تهرانی. اینها همه از اسباب رواج فرهنگ و زبان ایرانی در هند بودند.

حکومت گورکانیان هند، در زمان شش پادشاه نخست این سلسه، بسیار مستحکم و باثبات بود. اما پس از آن، جانشینان ایشان نتوانستند اقتدار لازم را فراهم آورند و نهایتاً گونه‌ای ترکیب ملوک الطوائفی در هند به وجود آمد. کتاب حاضر، مولود همین دوران اخیرالذکر است.

با این حال در تمام این دوران، فرهنگ ایرانی به حضور خود در هند ادامه می‌داد و حتی برخی رسوم و اعیاد ایرانی مانند نوروز و مهرگان و چهارشنبه آخر سال در هند رواج داشت. حتی برخی از محققان، مرکز اصلی ادب فارسی را در قرن‌های دهم و یازدهم و دوازدهم، شبه‌قاره هند دانسته‌اند و نشان داده‌اند که هر کجا فارسی سرای معتبری بوده است، خود را به دربار دهلی رسانیده و از نوایدهات و امنیت و جلال و عظمت آن برخوردار شده است. در این میان می‌توان از کسانی چون غزالی مشهدی، عسفی شیرازی، نظیری نیشابوری، طالب‌آملی، ظهوری ترشیزی، کلیم‌کاشانی و صائب تبریزی نام برد.

دور از انصاف است اگر سهم هندوان نامسلمان را در رواج و تکامل ادبیات فارسی شبه‌قاره به خاطر نداشته باشیم. درواقع، وابستگی به زبان فارسی خاص مسلمانان نبود و تعداد زیادی از هندوان فارسی سرا و فارسی‌نویس را نیز می‌توان نام برد.

در حوزه نثر، نگارش تاریخنامه‌ها و تذکره‌ها اقبال بیشتری داشت. از جمله مهمترین

تذکره‌های فراهم شده در سرزمین هند سفینه خوشگو است که پاره‌ای از آن محتوای کتاب حاضر را تشکیل می‌دهد. لازم به ذکر است که نخستین تذکره شاعران در زبان فارسی نیز محصول شبه قاره است: تذکره لباب‌الالباب که در قرن هفتم هجری، در اُج شریف به نام عین‌الملک حسین الاشعری، وزیر ناصرالدین قباچه تألیف شد.

درباره خوشگو

از مؤلف سفینه خوشگو در اغلب تذکره‌هایی که پس از قرن یازده تألیف شده است سخن رفته، اما هیچ یک اطلاعات مفصلی به دست نمی‌دهند. او خود را در سفینه خود نیز معرفی نکرده است و جزئیات زیادی از هویت و زندگی خویش آشکار نمی‌سازد. از مجموع مطالب تذکره‌ها چنین برمی‌آید که وی «بندرا بن داس» نام داشته و «خوشگو» تخلص می‌نمود. مولد او را متهر، بقرام و یا عظیم‌آباد دانسته‌اند، اما از تاریخ تولد او ذکری نکرده‌اند. ارباب تذکره او را معاصر فرخ‌سیر، محمدشاه و نیز برخی معاصر سلطان‌شاه می‌دانند. پاره‌ای معتقدند که پدر او در زمرة سپاهیان عالمگیر (۱۰۶۸-۱۱۱۸ق) بوده است و عمویش «سدانند» در حرم اعظم‌شاه، پسر عالمگیر، محل خدمتی بوده است. از حرفه او چیزی نمی‌دانیم گویا در ابتدای حال به حرفه پرداخته است، اما در نهایت، فقر اختیار کرده است و درزی فقر می‌زیسته. او سفینه خویش را به نام عمده‌الملک، نواب‌امیرخان ترتیب داده و شاید روزی دو روپیه از وی موجب می‌گرفته. درباره تاریخ وفات او یقینی حاصل نیست، برخی آن را در سال ۱۱۲۶ق، برخی در دهه هفتم قرن دوازدهم، یعنی دهه ۱۱۶۰ق و در شهرستان عظیم‌آباد ولایت بیهار دانسته‌اند.

به شهادت ارباب تذکره، بندراین داس خود طبع شعر داشته. تخلص او «خوشگو» از خدمت استادش محمد افضل سرخوش، عنایت شده است.

دیوان او در دست نیست، اما سخن‌شناسان شعر او را ستوده‌اند و پاره‌ای از آن را نقل کرده‌اند. او از نزدیکان میرزا عبدالقادریدل، میرزماظهر، آبرو، آرزو، سبقت، بیغم، سرخوش، سعدالله گلشن بوده است. مصاحبت وی با سراج‌الدین علی‌خان آرزو، بیست‌وپنج سال دوام داشته است و آرزو خود به آن اشاره نموده است.

برای آشنایی بیشتر با خوشگو به عنوان یک شاعر سبک هندی، نمونه‌های از ابیانش را نقل می‌کنیم:

- نگه در توتیا غلطیده می‌خیزد ز مژگانش
- اگر معراج بخل مسکان دهر ما این است
- از بیم بدان تا رُخ خوب تو بینم
- تابوت مرا ز تو گل فاتحه نیست
- دماغ گوشه دستار من دارد ز کام از گل
- برای یار تعظیم رقیبان هم ضرور افتد
- شیشه‌ای چند از کلاب اشک دارم در بغل
- می‌کشد عاشقانه ناز ترا

سخن پان خورده می‌آید برون از رنگ آن لب‌ها
خداوند! غریق بحر رحمت ساز قارون را
آیین به کف پشت به سوی تو نشینم
این رسم کهن حیف به عهد تو فتاد
به فرقم سایه خاری از آن دیوار می‌یابد
به شوق بت نخستین سجده در پیش برهن کن
(تذکره روز روشن، ص ۲۴۹)

می‌برم تا شست و شوی تربت مجنون کنم

گرچه نازک بود مزاج سخن

(تاریخ تذکرة‌های فارسی، ج ۱، ص ۷۲۲)

- قامت خم‌گشته آفتگاه دیگر بوده است
- روز و شب رد می‌روم اما همان سرگشته‌ام
- چو رنجی که به گردد از قطع عضو
- چند معمار دل ویران من خواهی شدن
- دهلی خوش است لیک ز یار این چنین خوش است
- رفتم، به کجا، به باغ، کی؟ فصل بهار
- دیدم، چه؟ شکسته گلی، از چه؟ ز بو
- آواز تسخیر امشب از بیستون نیامد

بر سر ما عاقبت می‌افتد این دیوار ما
نقش پای خود بُود رهبر طلب‌کار مرا
بسه عشق تو شد دور درمان ما
این سرای نامبارک قابل تعمیر نیست
یار این چنین خوش است و دیوار این چنین خوش است
دل‌تنگ، چه‌سان؟ چو غنچه چون بی‌دلدار
گل بد؟ نه، چه بود؟ نامه‌ای، از که؟ ز یار
شاید به خواب شیرین فرهاد رفته باشد

(تذکره گل رعنا، صص ۶۵-۷۳)

همچنین وی در سفینه خود به مناسبت ذکر حال میرزا عبدالقادر بیدل، اشعاری از خود در مدح وی آورده است:

- بایدم شستن لب از مشک و گلاب تا بگویم نام آن قدسی جناب
 - سامعه را وقت گل‌چینی رسید ناطقه را صبح حقیینی دمید
 - میرزابدل که کدخدای سخن است پیغمبر غوث و پیشوای سخن است
 - یکتاست در آفریدن طرز کلام بالله که بی‌سخن خدای سخن است

از خوشگو، سه اثر مستقل شناسایی شده است:

۱. سفینه خوشگو که تألیف آن در سال ۱۱۴۷ ق، به پایان رسیده است و به نواب‌امیرخان تقدیم شده.

۲. ملفوظات بیدل، که خوشگو در سفینه خود به آن اشاره نموده، اما تاکنون نسخه‌ای از آن شناسایی نشده است.

۳. خوشگو مرقعی از اشعار خویش و دیگر شعرای معاصر ترتیب داده بوده است که باز هم اثری از آن در دست نیست.

به این ترتیب سفینه خوشگو تنها اثری است که از «بندرا بن داس» بازمانده است.

سه دفتر از این کتاب، امروز در دست است: دفتر اول شامل شرح حال ۳۶۲ سراینده پارسی است و در کتابخانه مجلس شورای اسلامی در دست چاپ است. دفتر دوم اینک پیش روی شماست و دفتر سوم را عطاء الرحمن کاکوی تصحیح نموده و در سال ۱۹۵۸ م در پته هند به چاپ رسانیده است. این دفتر را نیز این جانب و دکتر زین‌العباء تصحیح مجدد کرده‌ایم و در کتابخانه مجلس شورای اسلامی در دست انتشار می‌باشد.

این تذکره، واجد امتیازات عمده‌ای است: اولاً فراوانی شاعرانی که در آن به شرح حال ایشان پرداخته شده است، کم‌نظیر است. قسمت عمده این تعداد، محتوای دفتر دوم را تشکیل می‌دهند. ثانیاً نویسنده دانشمند این تذکره با انتخاب مناسب اشعار و کلمات این سرایندگان، ارزش تألیف خود را بسیار افزوده است. ثالثاً از آنجا که مؤلف شاعری توانا بوده و با شاعران ممتاز و برجسته روزگار خود مانند میرزا بیدل مصاحبت داشته است و نیز مجلس و محضر منتقدین و سخن‌سنجانی چون سراج‌الدین علی‌خان آرزو را درک کرده است، نه تنها خود در نقد شعر، توانایی شگرفی حاصل

نموده، به بازتاب و گزارش ذوق سخن‌شناسی و سبک انتقادی بزرگان ادبی روزگار خود نیز می‌پردازد و مثلاً در بسیاری از مواضع کتاب می‌نویسد که فلان بیت مطابق ذوق بیدل یا آرزوست. گذشته از این، خود نیز در بعضی فقرات کتاب به نقد ابیات شعرا پرداخته است، ویژگیهای آنها را برشمرده و به قدرتها و ضعفهای ایشان اشاره نموده و از تبیین شاخصه‌های بیانی و بدیعی و تشبیهی و استعاری و کنایی فروگذاری نکرده است.

در عین حال، او معرف شاخصه‌های سبک هندی است و تذکره او مشحون است از واژگانی که مختص توصیف همین شاخصه‌هاست. لغاتی مانند خیال‌بندی، نازک‌خیالی، مراعات‌النظیر، معانی ظریف و بازی با کلمات.

از دفتر دوم این سفینه که موضوع مورد توجه ماست، نسخه‌های زیر شناسایی شده است:

۱. اشپرنگر، ۳۲۰ = برلین ۳-۶۵۲ (دفتر دوم ناقص)
۲. بادلین، ۳۷۶ (دفتر دوم ۷۷۵ شاعر)
۳. بانکی‌پور، ج ۱، ص ۱۷۸۶ (دفتر دوم ناقص، از جامی تاسروری)
۴. ملک‌تهران، ۴۳۰۵ (قسمتی مختصر است در حدود ۲۵۰ شاعر دفتر دوم)
۵. مجلس، ۴۰۳ (دفتر دوم، ۱۲۷۸ ق)
۶. سپهسالار، ش ۴۹۰، موزخ ۱۲۴۴ ق، شامل ۷۷۵ شاعر
۷. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۲۶۵۵ (۱۲۴۷ ق)
۸. دانشگاه پنجاب لاهور (دفتر دوم ناقص و درهم، ۷۷۵ شاعر از جامی تا میرزا رضی)

نسخه‌های خطی مورد استفاده

از میان دستنوشته‌های مذکور، سه نسخه زیر مورد استفاده قرار گرفته است که به تفصیل به معرفی آنها می‌پردازیم:

۱. نسخه خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: این نسخه به شماره ۲۶۵۵ در

کتابخانه مرکزی دانشگاه محفوظ است. برخی تذکره‌نویسان آن را «نسخه آب‌آورد» نامیده‌اند و در خور اعتنا ندانسته‌اند، اما ما معتقدیم که این نسخه ممتازترین نسخه موجود سفینه است، چرا که اولاً تاریخ آغاز و انجام آن روشن است و ثبت شده است. ثانیاً تعداد شعرایی که متذکر شده است، بیش از سایر نسخ است. به این دلایل، این نسخه را اساس قرار داده‌ایم. محققین در معرفی این نسخه لغزشهایی داشته‌اند. در برخی توضیحات، آن را حاوی ۸۱۱ شرح حال دانسته‌اند. نقوی این تعداد را ۱۱۰۲ می‌داند. محمدتقی دانش‌پژوه در فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه آن را متضمن ۱۱۱۱ مدخل برشمرده است. حال آنکه در واقع، این دفتر شامل ۱۰۸۸ شرح می‌باشد.

نسخه شامل ۴۴۳ صفحه ۲۱ سطری است. به سه خط نستعلیق، نسخ و شکسته استنساخ شده و نام کاتب ذکر نگردیده است. تاریخ اختتام کتابت آن ۱۲۴۷ ق می‌باشد. این نسخه را با رمز «د» در پاورقیها ذکر کرده‌ایم.

۲. نسخه خطی کتابخانه مدرسه سپهسالار: این نسخه به شماره ۲۷۲۴ در کتابخانه مدرسه سپهسالار نگهداری می‌شود و حاوی شرح حال ۱۰۸۷ شاعر است. شامل ۶۴۷ صفحه ۲۰ سطری است و به خط نسخ کتابت شده؛ اما نام کتاب نامعلوم و تاریخ کتابت مجهول است و آغاز و انجام نسخه بجااست. در پاورقیها، این نسخه را با رمز «س» قید کرده‌ایم.

۳. نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی: به شماره ۴۰۳ و حاوی ۷۷۵ شرح حال می‌باشد، اما برخی از این شرحها تکراری است. این نسخه ۴۷۵ صفحه ۱۸ سطری و به خط نسخ است. پایان این نسخه خوانا نیست و تاریخ کتابت آن ۱۲۶۷ ق خوانده می‌شود. نشان اختصاری «م» در پاورقیها مربوط به این نسخه است.

نسخه‌ای نیز از کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور، تحت شماره $\frac{4540}{101}$ A.PFT14 مورد بررسی قرار گرفت که ناقص، بدون آغاز و انجام، فاقد تاریخ کتابت و نیز مشوش و نامرتب بود و لایق مقایسه شدن با نسخه اساس نمی‌بود.

ما در این تصحیح، نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران را اساس قرار داده‌ایم و هر

کجا عبارت یا کلمه‌ای مناسبتر در نسخ بدل سراغ داشته‌ایم، آن را در متن وارد نموده‌ایم و اختلافات نسخ را در پانویست قید کرده‌ایم.

در اصل نسخ، ترتیب امروزی الفبای فارسی رعایت نشده بود. مثلاً شاعرانی که نام آنها با حرف «آ» آغاز می‌شود در زمره حرف «الف» قرار داشتند و حرف «پ» نیز در فهرست حرف «ب» قرار گرفته بود و میان حرف «ک» و «گ» تمایز نبود. ما ترتیب الفبایی امروز را لحاظ کرده‌ایم و به هر حرف قسمتی جداگانه اختصاص داده‌ایم.

توضیحات رسم الخطی

۱. حرفهای پ، چ، ژ، گ بعضی جاها ب، ج، ز، ک نوشته شده است که رسم الخط معمول کنونی را اعمال نموده‌ایم.

۲. «یا»های خطاب، وحدت و نکره که پس از «ها»ی بیان حرکت آمده‌اند، عموماً به صورت همزه ضبط شده بودند، که ما آنها را به صورت «ای» نگاشته‌ایم.

۳. حرف ربط «چو» در نسخه‌های «س» و «م»، به صورت «چه» ثبت شده است، که به صورت «چو» نگاشته‌ایم.

۴. در نسخه «س» حرف «ذال»، اکثراً به صورت «ز» و حرف «ز» گاهی به صورت «ذ» درج شده بود، آن را تصحیح کرده‌ایم.

۵. در پیوسته و گسسته نویسی کلمات، عمدتاً از روش امروزی پیروی نموده‌ایم.

مقایسه میان نسخه‌ها

چنانکه قبلاً یادآور شدیم، بنابر دلایلی نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران را اساس قرار دادیم و آن را با نسخه‌های مهم دیگر مانند نسخه سپهسالار و نسخه مجلس مقایسه نمودیم.

در ضمن مقایسه نسخه‌ها اطلاعاتی جالب به دست رسید، که ما در ذیل به توضیح آنها می‌پردازیم:

۱. شرح حال مولانا صادق در نسخه مجلس دوبار تکرار شده است و در فهرست «ص» و «م» آمده است.
۲. شرح حال نواب بیرام خان در نسخه مجلس تکراری است، در فهرست «ب» و «ن» درج است.
۳. شرح حال خواجه نصیرالدین در نسخه مجلس در فهرست «الف» و «ن» مکرراً آمده است.
۴. شرح حال فریدالدین عطار در نسخه مجلس در فهرست «عین» و نیز در فهرست «ف» درج است.
۵. همچنین شرح حال قاضی یحیی در نسخه مجلس در فهرست «ق» و «ی» درج است.
۶. جالب است که کاتب نسخه مجلس، اسم مُلّا مخفی را اشتباهاً مُلّا نجفی خوانده و شرح احوال او را در فهرست «ن» آورده است.
۷. شرح حال محمدابن عمر ابن الحسین در نسخه های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و سپهسالار در فهرست «میم» درج است، اما در نسخه مجلس، شرح حال وی در فهرست «ف» با نام امام فخرالدین آمده است.
۸. شرح حال محمدقلی قطب شاه در نسخه مجلس به نام میرزا مهدی آمده است.
۹. شایان توجه است که نسخه مجلس از حرف «غین» به بعد ناقص شده است و کاتب به معرفی برخی شعرا پرداخته که در نسخه اساس ما حضور ندارند. ما چنان شاعرانی را در پایان آن حرف آوردیم و ترتیب الفبایی را رعایت نمودیم و نیز در پاورقی توضیح دادیم.
۱۰. برخی جاها متوجه شدیم که بیت، مصراع، یا رباعی تکراری است و ما درباره آن‌ها در پاورقی توضیح داده ایم. به عنوان مثال اول، مصرع زیر
چه کنم گرد سرت عالم درویشی‌هاست
در سایر نسخه‌ها در ضمن احوال دو شاعر «رضی» و «رفیقا» عیناً تکرار شده است.

مثال دوم:

با غمت رفت از جهان مسعود ببنده تست مسروده زنده

بیت مذکور در نسخه‌های کتابخانه‌های سپهسالار و مجلس در ضمن احوال دو شاعر «خواجه مسعود» و «مسعود» آمده است. اما در نسخه‌ی اساس تنها در ضمن احوال خواجه مسعود نقل شده است.

مثال سوم:

گربا غم عشق سازگار آید دل بر مرکب آرزو سوار آید دل

گردل نبود کجا وطن سازد عشق؟ و عشق نباشد به چه کار آید دل؟

رباعی یاد شده در سایر نسخه‌ها در احوال «اهلی نوایی» و نیز «مقصود میرک» مکرر آمده است.

بایسته ذکر است که اسامی چند تن از شعرا در همه نسخه به صورت غلط ضبط و ثبت شده بود، که ما در پاورقی به این موارد اشاره کرده‌ایم. مثلاً «طیفور» به صورت «صیفور» آمده، فرید اصفهانی به صورت «مرید اصفهانی»، ملا جنونی قندهاری به صورت «ملا جنانی»، تقی بلیانی به صورت «نقی ملتانی»، صوفی مازندرانی به صورت «عوفی گجراتی» و... ذکر شده بود.

ارزیابی کلی دفتر دوم سفینه خوشگو

دفتر دوم سفینه خوشگو بنابر دلایلی مهمترین قسمت این تذکره را تشکیل می‌دهد و نه تنها به لحاظ فراوانی تعداد شاعرانی که در این دفتر معرفی شده‌اند، کم نظیر و کم سابقه است، بلکه نویسنده دانشمند با آوردن نمونه‌هایی از کلام شعرا ارزش تذکره را افزایش داده است.

لازم است تذکر داده شود که مؤلف خود شاعری توانا بوده و نیز با شاعران ممتاز و برجسته آن روزگار مصاحبت داشته و حتی با بزرگترین منتقدین آن روزگار، یعنی سراج‌الدین علی‌خان آرزو نیز یار و دمساز بوده است و از او اثر پذیرفته و بازتاب این اثر را

در جای جای تذکره می‌توان مشاهده کرد. خوشگو چنانکه سایر تذکره‌نویسان یادآور شده‌اند، با بزرگترین شاعر و نماینده سبک هندی یعنی بیدل دهلوی دوست بوده و خودش نیز در ضمن آوردن نمونه‌هایی از آثار شاعران دیگر، ذوق طبع بیدل را رعایت نموده و برخی جاها نوشته است که بیت مذکور مطابق ذوق بیدل دهلوی و آرزوست. از این حیث نیز اشعار او با ارزش است.

مطالعه عمیق دفتر دوم نشان می‌دهد که مؤلف، ذوق و استعداد فوق‌العاده‌ای در نقد شعر داشته است و نمونه‌هایی که آورده، بر ذوق سلیم او دلالت می‌کند و بعضی جاها به نقد شعر هم پرداخته و ویژگیهای ابیات را یادآور شده است و نیز در برخی جاها به ضعف و قدرت زبانی شاعران اشاره‌ای داشته است و در ضمن آن به ویژگیهای علم بیان و بدیع نیز اشاره کرده و تشبیهات و استعارات و کنایات را نیز توضیح داده است.

می‌دانیم که سبک هندی از سه سبک اصلی شعر کلاسیک فارسی به شمار می‌آید و ویژگیهای مخصوص خود را دارد. برای بررسی چنین ویژگیهایی، دفتر دوم سفینه خوشگو می‌تواند محققان را یاری کند. زیرا اغلب شاعران معرفی شده در دفتر دوم به سبک هندی شعر سروده‌اند و در این دفتر ابیاتی را می‌توان ملاحظه کرد که در هیچ جای دیگر نمی‌توان یافت و مؤلف در بعضی جاها به ویژگیهای سبکی شاعران نیز اشاره‌هایی داشته که حایز اهمیت است. واژه‌های خیال‌بندی، نازک‌خیالی، مراعات نظیر، معانی ظریف و بازی با کلمات را می‌توان تقریباً در هر صفحه دفتر دوم سفینه مشاهده کرد و مورد بررسی قرار داد.

دکتر سید کلیم اصغر

تهران - ۱۳۸۰